

УДК 332. 33

Прус Ю.О, Таврійський державний агротехнологічний університет

РОЗШИРЕНЕ ВІДТВОРЕННЯ І НАГРОМАДЖЕННЯ В УМОВАХ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ

Анотація. В статті розглядаються теоретичні основи та практичні аспекти розширеного відтворення та нагромадження в умовах оренди сільськогосподарських угідь.

Постановка проблеми. Процес відтворення – це повторювальний та поновлювальний процес сільськогосподарського виробництва, що поєднує в собі відтворення продуктивних сил та відтворення виробничих відносин. Процес відтворення в умовах ринкової економіки відбувається на основі різноманітних форм власності, визначається дією всієї системи об'єктивних економічних законів та підпорядковується економічним інтересам товаровиробників.

Використання землі в Україні є платним, при цьому оренда є головною формою землекористування, тому вона суттєво впливає на процеси відтворення і на мікро-, і на макрорівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Комплексні дослідження проблем відтворення в сільському господарстві України проводили В.Г. Андрійчук, В.Я. Месель-Веселяк, М. Й. Малік, О.В. Олійник, В.В. Юрчишин та інші вчені. Слід зазначити, що в економічній літературі вплив оренди за землю на відтворювальні процеси в сільському господарстві розкритий неповно. Це стає особливо актуальними в умовах динамічних змін в законодавстві та ефективності сільськогосподарського виробництва.

Ціль роботи. Метою статті є визначення місця та ролі оренди землі у відтворювальних процесах сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Процес відтворення включає в себе стадію перетворення грошей на товар, стадію виробничого споживання придбаних засобів виробництва зі створенням нової, збільшеної вартості та стадію перетворення створеної вартості на гроші.

Виділяються наступні типи відтворення: просте, розширене та звужене. При простому відтворенні масштаби та обсяги виробництва не змінюються, валовий дохід повністю використовується на споживання, фонд нагромадження не створюється. Нездатність підприємства забезпечувати процес простого відтворення приводить до його банкрутства.

При розширеному відтворенні валовий дохід частково використовується на виробниче споживання, в результаті чого виробництво відновлюється в кожному наступному циклі у зростаючому масштабі щодо кількості та якості виготовленого продукту. Проте досягти безперервності розширеного відтворення в рамках існуючих ринкових економічних систем неможливо, оскільки вони об'єктивно породжують і не можуть усунути появу стагнації, спадів та періодичних криз в економіці. В цьому відношенні сільське господарство має певний запас стійкості внаслідок існування низької еластичності попиту на продукти харчування.

При звуженому типі відтворення обсяги виробництва скорочуються, що відбувається за рахунок зменшення кількості та якості вкладених засобів виробництва і праці та зменшення ефективності їх використання. Звужене відтворення виступає ознакою циклічності економічного розвитку.

В результаті процесу відтворення створюється валовий продукт, який за матеріально-речовою формою представляє собою всі вироблені протягом року первинні продукти рослинництва і тваринництва, а за вартісною – вартість валової продукції. Отриманий валовий продукт розподіляється на дві частини: фонд відшкодування і валовий дохід (рис. 1).

Фонд відшкодування використовується для здійснення наступного циклу відтворення, його елементи мають цільове використання, тому необхідність їх повернення виступає найважливішою умовою простого відтворення. Вартість спожитих у процесі виробництва знарядь і предметів праці набувають форму амортизації і матеріальних витрат, витрат на орендну плату, оплату послуг, які включаються в собівартість продукції.

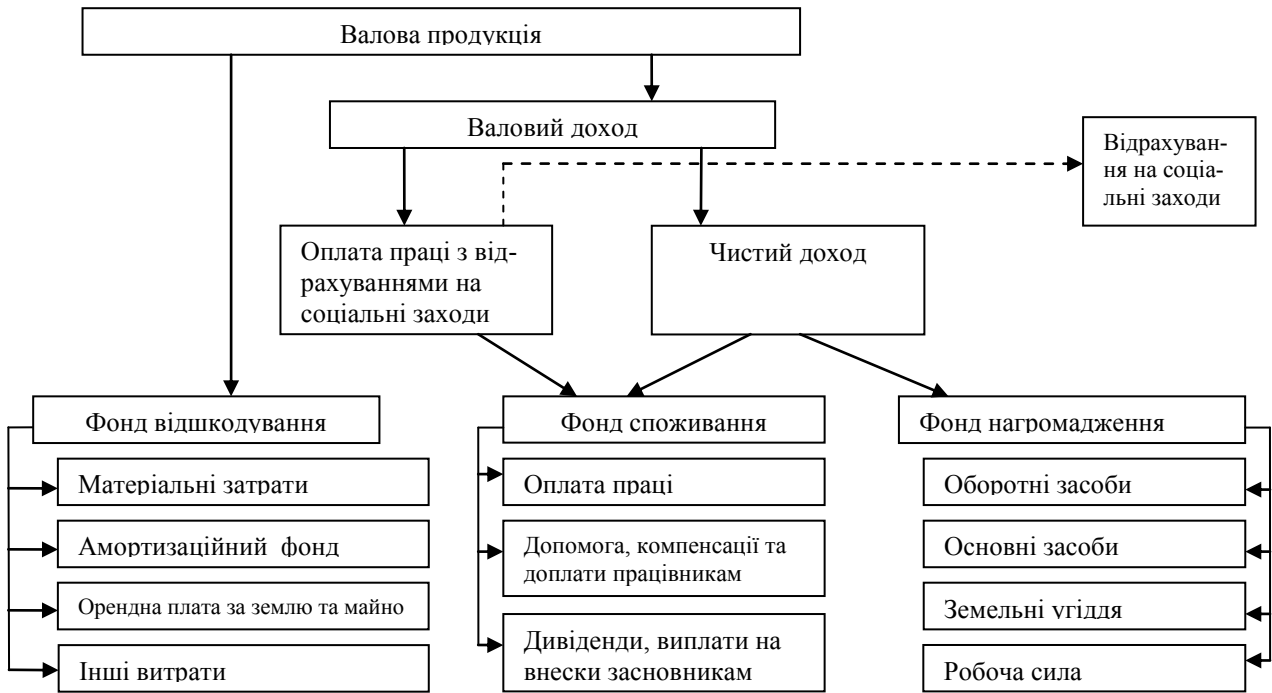

Рис. 1 – Схема розподілу валового продукту

В сільськогосподарських підприємствах Запорізької області протягом 2000-2008 рр. фонд відшкодування зріс в 3,5 рази, а його питома вага у валовому продукті складала, в середньому, 78%. Найбільш значне збільшення відбулося по матеріальним затратам (в 3,8 рази), що і привело до зростання питомої ваги цієї складової фонду відшкодування (табл. 1).

Таблиця 1

Розміри та структура фонду відшкодування в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області

Показники	2000 р.		2002 р.		2004 р.		2006 р.		2008 р.	
	грн/га	%	грн/га	%	грн/га	%	грн/га	%	грн/га	%
Матеріальні затрати	325,25	69,4	408,46	71,0	545,37	72,5	755,16	74,1	1235,79	75,5
Амортизація	37,69	8,0	33,97	5,9	46,32	6,2	72,09	7,1	118,80	7,3
Орендна плата за земельні та майнові паї, всього	63,76	13,6	90,32	15,7	114,99	15,3	136,43	13,4	188,01	11,5
в т.ч. за земельні паї	62,90	13,4	87,32	15,2	111,60	14,8	132,99	13,0	185,61	11,3
Інші витрати	41,96	9,0	42,64	7,4	45,57	6,1	55,45	5,4	94,08	5,7
Фонд відшкодування	468,66	100	575,39	100	752,25	100	1019,14	100	1636,68	100

Орендна плата за землю зросла майже втричі, але її значення у фонді відшкодування дещо зменшилося. Проте розмір орендної плати за земельні паї

залишається вагомою величиною, що стимулює орендарів до підвищення ефективності виробництва. Вони здійснюють це за рахунок підвищення інтенсифікації виробництва та зміни його структури, ліквідації малоприбуткових та збиткових галузей. Особливо актуальним це стає в умовах необхідності збільшення орендної плати до 3% від нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь: орендна плата має зрости в 1,6 рази і скласти 291 грн. (по даним 2008 р.). В цьому випадку при всіх інших рівних умовах питома вага орендної плати у фонді відшкодування зросте до 16,7%, а сам фонд відшкодування збільшиться на 6,5%. Зростання конкуренції за землю поступово приводить до встановлення орендної плати навіть вище мінімального рівня. Отже, значимість орендної плати для процесів відтворення, по меншій мірі, не зменшуватиметься.

Підприємства для забезпечення простого відтворення в умовах інфляції мають визначати фонд відшкодування із врахуванням зростання вартості спожитих ресурсів та інших витрат, зокрема зростання мінімальної орендної плати за землю. Якщо договірна орендна плата перевищує встановлений законодавством мінімум, а договір не передбачає збільшення орендної плати в зв'язку з інфляцією, то фонд відшкодування у частині орендної плати за землю залишиться незмінним.

Валовий дохід (чиста продукція) розподіляється, по-перше, на оплату праці та чистий дохід. Основна та додаткова оплата праці разом з частиною чистого доходу у вигляді дивідендів на акції, виплат на частки в статутному капіталі, одноразової матеріальної допомоги, оплати вартості путівок на лікування і відпочинок та інших заохочувальних виплат становлять фонд споживання.

Чистий дохід, що залишається після формування фонду споживання, направляється у фонд нагромадження, який виступає власним джерелом розширеного відтворення. За рахунок нього відбувається кількісне поповнення та якісне покращення основного і оборотного капіталу, купляються або орендуються додаткові земельні угіддя, проводиться навчання персоналу тощо.

Отже, по-друге, валовий дохід розподіляється на фонд споживання та фонд нагромадження. Пропорції розподілу валового доходу мають принципове

значення для формування інтенсивного типу розвитку, для темпів розширеного відтворення. Підприємству недоцільно всю одержану чисту продукцію спрямовувати у фонд споживання, адже при максимальному поточному задоволенні споживацьких інтересів власників і працівників втрачається можливість задоволення цих інтересів в перспективі.

Таким чином, матеріальною передумовою розширеного відтворення є одержання чистого доходу та створення фонду нагромадження.. Фонд нагромадження існує саме для того, щоб в майбутньому зростали фонди відшкодування та споживання. В наступному циклі, при не збитковому виробництві, фонд нагромадження може бути навіть менший, ніж в попередньому циклі, але фонди відшкодування та споживання залишаться вже в збільшеному розмірі. Отже, створиться база для стабільного та зростаючого виробництва. В цьому полягає головне значення фонду нагромадження.

Величина фонду нагромадження залежить від величини чистого доходу та від потреб і можливостей у поповненні та поновленні ресурсів. Аналіз показує, що в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області частка чистого доходу у валовому доході в середньому за 2000-2008 рр. складає 47%, а його абсолютна величина лише в 2007-2008 рр. перевищувала 200 грн/га. Про недостатність даного джерела розширеного відтворення говорить те, що його максимальне використання на нагромадження дозволяє збільшити фонд відшкодування, в середньому, на 13%, а це на 6 пунктів менше середньорічного сукупного індексу витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

Залучити додаткові угіддя до обробітку шляхом їх купівлі на сьогодні неможливо внаслідок дії відповідного мораторію. Тому з метою розширеного відтворення фонд нагромадження може бути використаним для додаткової оренди сільськогосподарських угідь. В переважній більшості договорів оренди земельних паїв встановлено, що оплата здійснюється після отримання урожаю; отже, залучення додаткових угідь в оренду при наявності відповідної пропозиції пов'язане лише із матеріальним та фінансовим забезпеченням виробничого процесу. За результатами 2008 р. розрахунки, які базуються на співставленні

маси чистого доходу до фонду відшкодування без орендної плати, показують, що середнє підприємство за рахунок чистого доходу може збільшити орендовані угіддя на 12% (в 2001-2006 рр. – лише від 2 до 4%). Зауважимо, що цей фактор в значній мірі і обумовив в останні роки збільшення попиту на сільськогосподарські угіддя.

Особливістю відтворення землі як матеріальної основи та найважливішої продуктивної сили сільськогосподарського виробництва є те, що на макрорівні вона не може відтворюватися кількісно. Тому однією з основних умов стабілізації та зростання сільськогосподарського виробництва є успішне вирішення питання розширеного відтворення родючості ґрунтів.

На сучасному етапі в сільському господарстві України сформувалися досить стійкі тенденції до зменшення родючості ґрунтів. Негативним наслідком тривалого звуженого відтворення родючості є загроза незворотної втрати ґрунтами України їх порівняно високої природної якості. В цьому випадку для збереження досягнутого рівня виробництва сільськогосподарського валового продукту необхідно буде застосовувати значно більші обсяги матеріальних витрат; відповідно, зростуть обсяги фонду відшкодування та зменшиться валовий дохід, а разом з ним – і фонди споживання та нагромадження.

У нагромадженні та розширеному відтворенні в сільському господарстві специфічне місце займає диференційна земельна рента, матеріальною основою якої вступає частина чистого доходу підприємства, одержана при використанні ним земель, порівняно кращих за природною родючістю та місцем розташування (диференційна рента I), або при більш інтенсивному веденні виробництва (диференційна рента II).

При використанні власної землі диференційна рента I повністю належить власникам підприємства, які одночасно виступають і власниками землі. Додатковий чистий дохід може бути повністю направленим і в фонд нагромадження, і в фонд споживання власників підприємства, адже для створення цього доходу не потрібно докладати додаткових матеріальних чи трудових витрат.

В умовах оренди землі диференційна рента I виступає джерелом орендної плати, тобто власники підприємства можуть взагалі не отримати додаткового чистого доходу, задовольняючись таким же прибутком, який отримують орендарі гірших земельних ділянок. Фонд нагромадження буде наповнюватись в тому випадку, коли не вся диференційна рента I буде використовуватись на збільшення орендної плати порівняно з гіршими земельними ділянками.

Диференційна рента II є частиною додаткового продукту, створюється в результаті підприємницької діяльності власників підприємства і тому належить їм, незалежно від того, є вони орендарями чи власниками землі. В умовах високого попиту на землю орендарі, щоб зберегти свій бізнес, можуть підвищувати орендну плату за рахунок диференційної ренти II, тим самим збільшуючи в перспективі фонд відшкодування та зменшуючи фонд нагромадження.

На процесі розширеного відтворення в умовах оренди землі значно впливають її терміни, адже короткострокова оренда не сприяє здійсненню капітальних інвестицій, окупність яких перевищуватиме цей термін. В Запорізькій області середній термін оренди земельних паїв протягом 2000-2003 рр. зменшувався з 6,0 до 5,3 року, а протягом 2004-2008 рр. зріс до 5,9 року. За таких умов фонд нагромадження буде направлятися переважно в галузі рослинництва, а тваринництво, особливо скотарство, буде занепадати.

Висновки. В умовах ринкових відносин, особливо в кризовій стадії економічного розвитку, для аграрних підприємств розширене відтворення виступає головним засобом збереження та зростання бізнесу, засобом конкурентної боротьби, в тому числі з іноземними товаровиробниками, як на внутрішньому, так і на світовому ринках.

Проведені дослідження виявляють, що зростання орендної плати приводить до збільшення фонду відшкодування; для зменшення впливу орендної плати на процеси відтворення орендарям необхідно збільшувати обсяги валового продукту; фонд відшкодування у частині орендної плати залишається незмінним, якщо договірна орендна плата перевищує встановлений законодавст-

вом мінімум, а договір оренди не передбачає індексації орендної плати; терміни оренди землі мають визначальний вплив на процеси розширеного відтворення.

Дослідження формування та розподілу валового продукту підкреслює подвійну природу орендної плати за землю: на стадії укладання договору оренди вона визначається на основі диференційної ренти, тобто є частиною чистого доходу, а на стадії виконання договору орендна плата виступає стабільним елементом фонду відшкодування.

Вдосконалення оренди та орендних відносин має проводитися в напрямках, які забезпечують розвиток процесів розширеного відтворення та нагромадження в сільському господарстві, зокрема, через збільшення термінів оренди землі, визначення оптимального розміру орендної плати та підвищенню відповідальності за збереження родючості ґрунтів.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и практические аспекты расширенного воспроизводства и накопления в условиях аренды сельскохозяйственных угодий.

Summary. In article theoretical bases and practical aspects of the expanded reproduction and accumulation in conditions of rent agricultural land are considered.

Література

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора економіки: здобуття і проблеми // Економіка АПК. – 2003. - № 5. – С.3-8.
3. Олійник О.В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
4. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств області за 2000-2008 рр. // Головне управління статистики у Запорізькій області. – Запоріжжя, 2000-2008.